

оп. 17, спр. 204-Е, арк. 19 (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія українців Опілля», зафіксовані у Золочівському р-ні Львівської обл.). 144. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 225, оп. 17, спр. 208-Е, арк. 16 (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія українців Опілля», зафіксовані у Городоцькому р-ні Львівської обл.). 145. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 225, оп. 17, спр. 208-Е, арк. 7 (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія українців Опілля», зафіксовані у Городоцькому р-ні Львівської обл.). 146. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 225, оп. 17, спр. 215-Е, арк. 14 (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія українців Опілля», зафіксовані у Галицькому р-ні Івано-Франківської обл.).

УДК 94:323.269.6(44) «13»

Андрій ПОГРЕБЕННИК

НАРОДНО-РЕЛІГІЙНІ ВИСТУПИ У ФРАНЦІЇ В XIV ст.: ЖАКЕРІЯ І ПАРИЗЬКЕ ПОВСТАННЯ 1358 РОКУ

Стаття присвячена дослідженню одного з найбільших антифеодальних селянських повстань в середньовічній Європі – Жакерії та Паризького повстання під проводом Етьєна Марселя 1358 року. У публікації проаналізовано соціально-економічні та політичні причини й передумови повстань, програмні вимоги та соціальний склад повстанців, причини поразки. Крім того, автором послідовно висвітлено розвиток ключових подій, охарактеризовано особисті якості керівників як організаторів повстань, досліджено вплив і наслідки означених народних виступів.

Ключові слова: Жакерія, Гільом Каль, Етьєн Марсель, Генеральні штати, Бовезі, Столітня війна, дофін, серваж, виланство.

Андрей ПОГРЕБЕННИК

НАРОДНО-РЕЛИГИОЗНЫЕ ВЫСТУПЛЕНИЯ Я ВО ФРАНЦИИ В XIV в.: ЖАКЕРИЯ И ПАРИЖСКОЕ ВОССТАНИЕ 1358 ГОДА

Статья посвящена исследованию одного из крупнейших антифеодальных крестьянских восстаний в средневековой Европе – Жакерии и Парижского восстания 1358 года. В публикации проанализированы социально-экономические и политические причины и предпосылки восстаний, программные требования, социальный состав восставших, причины поражения. Кроме того, автором последовательно освещено развитие ключевых событий, охарактеризованы личностные качества руководителей как организаторов восстаний, исследовано влияние и последствия этих народных выступлений.

Ключевые слова: Жакерия, Гильом Каль, Этьен Марсель, Генеральные штаты, Бовези, Столетняя война, дофин, серваж, виланство.

Andriy POHREBENNYK

**CIVIL AND RELIGIOUS UPRISINGS IN FRANCE,
IN XIV CENTURIE.: JACQUERIE AND THE PARIS UPRISING
OF THE YEAR 1358**

The article is devoted to the one of the largest anti-feudal peasant revolts in medieval Europe – Jacquerie and the Paris uprising in 1358. The publication analyzes the socio-economic and political causes and conditions revolts. In chronological order, traced the development of key events. It covers the individual leaders of the rebels as a personal factor in the nature and organization of revolts. The influence and consequences of people's performances.

Keywords: Jacquerie, Guillaume Cale, Etienne Marcel, the States General, Bovezi, Hundred Years War, Dauphin, servage, villainage.

Одним з яскравих проявів соціальної активності народних мас в епоху Середньовіччя була антифеодальна боротьба селянства, яка проходить крізь усю західноєвропейську історію того часу. Серед великих рухів, що охопили Західну Європу в XIV ст., у першу чергу необхідно виділити повстання Дольчіно в Італії (1304-1307), Жакерію у Франції (1358), Уота Тайлера в Англії (1381). Перманентна боротьба французьких селян з феодалами у середині XIV ст. набула гострих відкритих форм і вибухнула новим широкомасштабним повстанням, яке перевершило за силою всі більш ранні рухи. Внутрішня ситуація в королівстві, на тлі якої сформувались передумови Жакерії, була зумовлена об'єктивним зовнішнім чинником – Столітньою війною між Францією та Англією (1337-1453). Важке економічне становище внаслідок тривалого і жорсткого воєнного протистояння погіршилося настільки, що селянам не залишалося нічого іншого, як вдатися до відкритого опору.

У даному контексті виділена тема є актуальною, оскільки вона дозволяє на рівні історичної ретроспекції осмислити складні та неоднозначні процеси, які відбулися у французькому середньовічному суспільстві й були пов'язані зі змінами в соціально-економічному та політичному житті Франції. Саме ці зміни, як відомо, зумовили, зокрема у Франції, появу народно-релігійних рухів у XIII-XIV ст., котрі з точки зору мотивації та мети носили у більшості випадків радикально-протестний характер.

Мета публікації полягає в тому, щоб на основі аналізу джерел та літератури здійснити спробу виявити загальні закономірності, що призвели до масових виступів французького селянства та визначити їх пріоритетні вимоги.

Джерельна база з проблеми достатньо велика. Основними джерелами з політичної історії Франції XIII-XIV ст. є хроніки, які, починаючи з XIV ст., стають чисельнішими. Зокрема, про Жакерію згадується у «Великих французьких хроніках» [4]. Вони охоплюють період 1350-1380 рр. і склалися при королівському дворі під керівництвом самого Карла V. Автором частини, де описується це повстання, був королівський радник

П'єро д'Ормемон. Його варіант висвітлення тогочасних подій дещо упереджений і тенденційний, оскільки д'Ормемон, цілком природно, виступав як апологет законної влади короля та його оточення.

«Хроніка» Жана де Венетт [8] охоплює період з 1340 по 1368 рік і відрізняється своїми демократичними тенденціями, більшою об'єктивністю і неприхованими симпатіями до руху жаків. «Хроніка Франції, Англії, Шотландії та Іспанії» належить перу Фруассара [7], котрий послідовно і достатньо об'єктивно розповідає про події 1326-1399 рр. У «Хроніці перших чотирьох Валуа» [9] описані історичні події з 1327 по 1393 р., у тому числі міститься детальна розповідь про Жакерію – одне з найгрунтовніших писемних свідчень, що збереглися до нашого часу. Хроніст вказує на зв'язки жаків з Етьеном Марселем і на підтримку селянами короля. Цінний матеріал з історії Жакерії також зберігається у «Нормандській хроніці» [10]. Тут мова йде про період 1337-1372 рр. і фігурують деталізовані відомості з історії Жакерії та Паризького повстання.

Не менш цікавими є документи, що стосуються не лише Жакерії, а й повстання тюшенів у Лангедоці. Переважно – це грамоти про помилування, видані королівським урядом амністованим учасникам повстань [1; 2; 3; 5; 6]. У даному актовому матеріалі збереглося багато важливих повідомлень про дати та місця головних подій, про конкретних учасників, окремі епізоди, промови й заклики тощо. Отже, завдяки інформації зі згадуваних вище джерел можна простежити територіальне поширення повстань, визначити їх тривалість, місцеві особливості, характер вимог селян. Крім того, доволі багато свідчень про селянські та міські повстання зафіксовано у міських реєстрах та в адміністративному листуванні королівських чиновників.

Аналіз тематичної історіографії дозволяє стверджувати, що радянська медієвістика активно досліджувала питання народних рухів, зокрема – і в середньовічній Франції, щоправда, висвітлюючи їх лише з позицій заангажованої марксистсько-ленінської методології, котра свою діалектику історії ґрунтує виключно на теорії класової боротьби як головної рушійної сили суспільства. Тим не менше, в цілому достатньою об'єктивністю, концептуальністю підходів та широким джерелознавчим аналізом проблеми відрізняються праці таких дослідників, як В. Керов [28; 29], В. Семьонов [40], Н. Сідорова [41], С. Сказкін [42], Ю. Бессмертний [15; 16; 17; 18], Е. Гутнова [22; 23], А. Конокотін [31; 32; 33; 34], М. Себенцова [39], А. Люблінська [37] та ін. [38; 46].

Із сучасних російських вчених питаннями народно-релігійних рухів у середньовічній Західній Європі дотично займаються І. Басов [13], А. Галямічев [21], Н. Басовська [14]. Українську історіографію початку ХХІ ст. репрезентує львівський історик В. Ададуrow, який у праці «Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця ХVІІІ століття)» [12] в узагальнюючому плані дає об'єктивну характери-

стику значення Жакерії для подальшого розвитку феодальних інституцій у Французькому королівстві.

Серед праць західноєвропейських фахівців XX – початку XXI ст. варто виокремити роботи М. Блока [19], М.-А. Больє [37], Ж. Дюбі [23], Ж. Карпантьє та Ф. Лебрена [25], Й. Літлвуд [34], К. Фаулера [45], Р. Фавтьє [43], Ж. Мадоля [35], І. Комбо [29], Ж. Фав'є [44].

Переходячи до розгляду витоків і мотиваційних засад народно-релігійних виступів у французькому соціумі, варто відзначити, що Жакерія – «продукт» соціально-економічного розвитку Франції XIII-XIV ст. Визначальними складовими цього «продукту» став ряд симптоматичних змін: зміни, які відбувалися у відносинах селян та феодалів, зміни у матеріальному і правовому становищі селянства і т.ін. Для виділеного періоду також характерним є помітний розвиток продуктивних сил як у сільському господарстві, так і в ремісництві; крім того, активізувались товарно-грошові відносини на тлі процесу поступового формування національного внутрішнього ринку [32, с. 98].

Природно, що у XIV ст. Франція залишалась сільськогосподарською країною. Разом з тим, протягом XIII-XIV ст. в королівстві істотно змінювались феодальні відносини. Заміна серважу «вільним вілланством» охопила майже всю країну [40, с. 10]. Основна маса населення складалася з селян, які вели дрібне самостійне господарство, однак залежали від великих землевласників-феодалів; на землях останніх вони жили та працювали [19, с. 56]. З категоріальної точки зору це були або серви – повністю залежні (в тому числі й особисто) кріпосні селяни, прикріплені до помістя, тобто сеньйорії, або віллани – особисто вільні, однак поземельно залежні від феодала [40, с. 4]. Серви відробляли панщину і сплачували сеньйору частково натуральні, частково грошові податки; майно серва залишалось власністю феодала. Після смерті серва його спадкоємці виплачували землевласнику т.зв. посмертний збір – менмортр. Віллани формально перебували у кращому становищі: їх повинності та платежі були нормованими, вони не підпадали під менмортр та ряд інших податків, які сплачувались сервами [16, с. 98]. На практиці відмінності у соціальному статусі сервів та вілланів з плином часу дедалі більше нівелювались.

Вирощування зернових культур, розведення свійської худоби, городництво, виноградарство і садівництво (особливо на півдні та в центральних графствах Франції) були основними заняттями селян [40, с. 4-5].

Об'єднані у цехи, французькі ремісники на початок XIV ст. досягли значної матеріальної забезпеченості. Багате купецтво, яке мало свої об'єднання – торговельні гільдії – займало панівне становище в ряді міст [32, с. 23]. Низи міського населення складали позацехові ремісники, підмайстри, вихідці з сіл, які виконували різноманітні підсобні роботи і заробляли на життя переважно за рахунок випадкових заробітків. Протягом XII-XIII ст. французькі міста активно боролися проти влади місце-

вих феодалів і більшість з них домоглась повної незалежності від сеньйоріальної «опіки» [41, с. 9].

Перші антифеодальні рухи в містах виникали у Північній Італії. Головну роль у них відігравали ремісники й підмайстри, а наслідком стало створення чисельних міських комун [19, с. 219]. Комуни – це особливий вид середньовічного міського самоврядування, який базувався на Магдебурзькому праві. Міста-комуни мали власні виборні магістрати, свій особливий суд і військо; міська влада власноруч визначала для міщан пільги та податки. Залежність таких міст від королівської влади характеризувалась лише сплатою королю певної річної суми грошей; королівські чиновники, у свою чергу, не мали права втручатися у міські справи [41, с. 12]. Міст-комун, які одержали Магдебурзьке право, у Франції в XIII ст. налічувалося до 200 [40, с. 7].

З кінця XIII і протягом першої половини XIV ст. міське самоврядування почало значно обмежуватися з боку королівської влади [33, с. 14]. Влада міста зобов'язувала сплачувати королю невпинно зростаючі податки. В середовищі міщан зароджувались нездоланні протиріччя між правлячою верхівкою, яка складалась з багатих купців і найбільш заможних цехових майстрів, та масою ремісників, підмайстрів та іншої міської бідноти [33, с. 16]. Проте, незважаючи на обмеження своїх політичних вольностей, французьке місто XIV ст. залишалось своєрідним оплотом свободи порівняно із селом, яке перебувало у цілковитій залежності від феодалів. Згідно з тогочасним німецьким прислів'ям, «міське повітря робило селянина вільним», оскільки сеньйор не міг повернути серва, який втік до міста, якщо той прожив у місті один рік і один день [26, с. 67].

Крім того, в містах, що перебували у постійних торговельних відносинах одне з одним, і пов'язаних спільними інтересами внутрішнього ринку (останній перебував на етапі становлення), відбувався процес формування нового міського стану, опозиційного феодалам. Його назвали «третім станом», оскільки перший складало духовенство, другий – дворянство [17, с. 207]. Отже, у XIV ст. сеньйори і королівська влада змушені були визнати третій стан потужною суспільною силою. Правляча верхівка міст (т.зв. середньовічний патриціат) зайняла проміжне становище між феодалами і залежним від них селянством [15, с. 10]. У 1302 р. вперше у Франції були скликані Генеральні штати за участі представників усіх трьох станів – духовенства, дворянства і міщанства [40, с. 7].

Незважаючи на успіхи міст, більша частина населення королівства мешкала в сільських округах. Селянство залишалось найчисельнішою верствою країни. Разом з тим, період XIII-XIV ст. став для французького села переломною віхою; його головна ознака – заміна серважа «вільним вілланством». З поширенням товарно-грошових відносин, феодалу було вже не вигідно застосовувати панщину [42, с. 203]. Сеньйор почав надавати перевагу отриманню прибутків у грошовій формі. Старі «взаємини» між феодалом і селянином, засновані на юридично-правовому при-

мусі, почали поступатися місцем договірним поземельним відносинам. Виник новий тип особисто вільного селянина – «вільний віллан» або «цензітарій» (цenz – грошова рента, плата сеньйору за орендовану землю) [40, с. 9]. Проте становище селян, особливо на півночі країни, залишалося надзвичайно складним. Обтяжений чисельними платежами і стягненнями селянин, навіть якщо він і продавав свою сільськогосподарську продукцію на міському ринку, з великими труднощами зводив кінці з кінцями. Селянину та його родині доводилося систематично недоїдати та існувати в практично жебрацьких умовах, одягатися майже у лахміття, жити в хатині, яка була не набагато кращою за хлів.

3 липня 1315 р. король Людовик X (1289-1316) видав ордонанс про звільнення селян, де зазначалося: «Ми, беручи до уваги, що королівство Наше носить назву Королівства франків, і волюючи, аби стан речей відповідав цій назві і щоб становище народу було покращено Нами... наказуємо, щоб повсюдно у королівстві Нашому... становище несвободи замінила свобода і щоб всім... була надана на добрих і пристойних умовах свобода» [9, с. 365].

Після сплати викупу за надання свободи серв звільнявся від чотирьох головних повинностей: 1) шеважу («поголовного» податку), незначного за розмірами; 2) формар'яжу («шлюбного» збору за одруження з особою, не підлеглою сеньйору молодого), розмір якого був фіксований звичаєм; 3) менмортру («посмертного» стягнення зі спадку) – зазвичай, це була найкраща худобина в господарстві; 4) довільної талі – тобто низки натуральних і грошових платежів на розсуд феодала. В матеріальному сенсі остання повинність була найважчою: юридично серважний стан селянина зазвичай визначала сплата саме шеважу [37, с. 91]. У бідного селянина, природно, не було необхідної суми для викупу, і він змушений був звертатися до лихваря, аби дістати гроші. Селяни продовжували також виконувати будівельні, транспортні повинності, охороняти замки, нести нічну варту; зберігалися й баналітети [40, с. 10-11].

Об'єктивна оцінка тогочасного історичного тла дозволяє стверджувати, що французьке село задовго до подій 1358 р. вже перебувало у стані напруженої боротьби селян з феодалами. Найчастішими були виступи селян за зниження ренти. Наприклад, улітку 1251 р. у Франції спалахнуло повстання селян, яке отримало назву «рух пастушків» [26, с. 31]. Цей рух зароджувався як своєрідний хрестовий похід, але згодом десятки тисяч селян з Північної Франції перетворили його на антифеодальне повстання. «Пастушки» напали на замки та маєтки світських і духовних феодалів, захоплювали та ділили між собою майно сеньйорів, убивали найбільш не-нависних феодалів та їхніх слуг [28, с. 40]. Окремо варто відзначити і народно-сретичний рух альбігойців (катарів і вальденсів) XII – початку XIII ст., який носив антикатолицький та антифеодальний характер [28; 36].

У 1320 р. у тій самій Північній Франції спалахнуло нове повстання «пастушків» у зв'язку з воєнними діями французького короля проти Фла-

ндрії. Війна призвела до пограбування і розорення кількох північнофранцузьких провінцій. Цього разу повстання охопило райони, де через сорок років спалахне Жакерія [28, с. 41]. Однак, і крім цих великих рухів, у французькому селі XIII-XIV ст. не припинялася перманентна боротьба селян проти феодалів. Судові архіви, що збереглися до наших днів, відображають наявність різноманітних форм селянського антифеодального спротиву [41, с. 14].

1337 р. між Англією та Францією, як відомо, почалася Столітня війна (1337-1453). Завдяки воєнній перевазі, англійці на першому етапі війни завдали французам кілька відчутних поразок (битва на річці Шельді 1340 р., битва при Кресі 26 серпня 1346 р., битва при Пуатьє 16 жовтня 1356 р. тощо) [14, с. 21].

У 1348 р. у Франції вибухнула епідемія чуми. Смертність була надзвичайно високою. «Чорна смерть», як називали сучасники цю страшну хворобу, завдала значних збитків королівству. Населення скоротилося, багато сіл просто вимерло. Влітку 1348 р. епідемія охопила територію Іль-де-Франс, де забрала життя близько 4 млн людей [12, с. 156]. Розорене і злиденне селянство страждало від розбою та грабунку англійських (і французьких) військових загонів, а також від господарської розрухи, посиленої чумою. Не вистачало робочих рук і феодали почали незаконно збільшувати панщину.

16 жовтня 1356 р. біля Пуатьє відбулась велика битва, у якій французи знов зазнали нищівної поразки. Загинув цвіт французької знаті, багато сеньйорів потрапило у полон. У полоні опинився й король Франції Іоан II Добрий (1319-1364). У жовтні 1356 р. було скликано Генеральні штати. Того року вони склались із 800 представників, з них – 400 осіб репрезентували привілейовані верстви королівства, а інші 400 належали до третього стану. Уряд планував за рахунок міщан стягнути нові податки й організувати збір коштів для поповнення державної скарбниці. Третій стан на певний час зайняв домінуюче становище в Генеральних штатах. Його представники виступили з різкою критикою діяльності вищих королівських чиновників і вимагали проведення низки адміністративних реформ, якими було би зупинено розкрадання чиновниками грошей.

Депутати від третього стану також вимагали, щоб витрати зібраних за рішенням Штатів «надзвичайних податків» здійснювались під постійним контролем представницьких зборів. Серед вождів третього стану в Генеральних штатах 1356-1358 рр. особливо виділявся купецький старшина (прево) Парижа, крупний сукноторговець Етьєн Марсель (1302/1310-1358), який до того ж користувався авторитетом серед паризьких низів [39, с. 29]. 3 березня 1357 р. уряд видав акт – т.зв. Березневий ордонанс, у якому містилися основні вимоги опозиції. В нього входили вимоги третього стану щодо упорядкування державного управління, зокрема – наведення ладу у фінансових справах королівства; Генеральні штати одержували повний контроль над податками. Королівська рада на вимогу

третього стану обіцяла звільнити ряд вищих чиновників, запідозрених у розкраданні державних коштів. Однак програма опозиції не була втілена у життя. Привілейовані стани, зрозуміло, не бажали підтримати міщан. Королівські радники не виконали вимог Етьєна Марселя та його прибічників стосовно відсторонення осіб, яким не довіряв третій стан.

Війна з англійцями тривала, проте уряд не вживав необхідних заходів для створення боєздатного війська. Банди французьких рицарів – бригади та англійські солдати-мародери безкарно грабували села й міста. Насилля і вбивства стали повсякденним явищем; господарство Франції повністю занепало [40, с. 19]. В цих умовах Етьєн Марсель здійснив державний переворот. 22 лютого 1358 р. у Парижі спалахнуло повстання ремісників, підмайстрів та міської бідноти, яким керували люди Етьєна Марселя. Повсталі вбили двох впливових королівських радників, ворогів міщан. У результаті виступів парижан у лютому 1358 р. Етьєн Марсель і його оточення прийшли до влади. У свою чергу, феодална аристократія столиці з презирством дивилась на купецького старшину, який захопив владу [33, с. 240]. Наприкінці березня дофін Карл (1338-1380) утік із Парижа в Комп'єн і переніс туди свою резиденцію.

До Комп'єна з'їхалося багато великих феодалів і знатних рицарів, а також частина депутатів Генеральних штатів від третього стану, незадоволених внутрішньою політикою Етьєна Марселя та його орієнтацією на міські низи Парижа. В середині травня у Комп'єні зібралися провінційні штати провінції Вермандуа, які висловилися за підтримку дофіна та погодилися на негайний збір для нього нового надзвичайного податку. 14 травня «Комп'єнські штати» постановили також, щоб в окрузі на північ від Парижа були відновлені всі старі замки феодалів. Ця постанова формально мала на меті стратегічні цілі – відновлення замків як опорних пунктів для продовження війни проти англійців. Однак справжня мета була іншою – дофін готувався до війни з парижанами за столицю. Розпорядження про терміновий ремонт замків у першу чергу стосувалося селян. Саме їх працю передбачалося відновити укріплення, виконати фортифікаційні землекопні роботи, відремонтувати дороги, звести мости, встановити сторожові пункти і т.п. [39, с. 30]. Для селян це була нова важка панщина, до того ж навесні, у розпал польових робіт.

Дофін Карл видав ще один указ, який викликав гостре невдоволення селян, – він заборонив постачати харчовими продуктами бунтівний Париж. Дофін хотів голодом зламати непокірну столицю. Указ завдавав селянству значної частини країни великих матеріальних збитків. Багато селян потайки прибували до Парижа і після повернення додому розповідали односельцям, що паризькі низи обурені політикою дофіна [21, с. 8].

Так, у Франції навесні 1358 р. склалося надзвичайно напружене політичне становище. Феодали у цій ситуації розділилися на два табори: прибічники дофіна Карла – з одного боку, й прибічники Карла Наваррського (Злого) (1332-1387) – з другого. Незначна частина дворян підтримува-

ла Генеральні штати і Етьєна Марселя. Королівський уряд був непопулярним у країні, а феодалі виявили нездатність забезпечити цілісність Французького королівства. Англійці окупували значну частину французької території і загрожували новими загарбаннями. У стані глибокої політичної кризи та важкого економічного становища селян французький народ повстав. Наприкінці травня 1358 р. північно-східні області Франції охопило полум'я Жакерії.

Згідно з джерелами, повстання жаків спалахнуло стихійно. Серед французьких дворян панували безтурботність і самовпевненість. Їм здавалося, що селяни звикли жити у покорі й нездатні до серйозного спротиву. Аристократи презирливо називали селян «жаками», «Жак-боном» («Jacques bon homme») або «Жак-простак» [40, с. 21].

Жакерія, як повідомляють хроніки, тривала місяць – з 21 травня до 24 червня 1358 р., а найдраматичніші події розгорнулися в період з 28 травня по 10 червня. Повстанням була охоплена значна територія королівства – північна частина Іль-де-Франсу, Вермандуа, Пікардія, частина Нормандії та Шампані. Селянська війна охопила густозаселені землі з розвиненими ремеслом і торгівлею. Вплив Парижа особливо відчувався в провінціях, які регулярно постачали столицю продовольством.

За свідченням тих самих хронік, у повстанні брало участь близько 100 тис. осіб [4, с. 382]. Переважно це були селяни – серви та віллани. В русі брали участь і міщани, особливо міська біднота, частково – середні міщани-ремісники «середньої руки» й дрібні торговці [40, с. 22]. Заможна верхівка міст у більшості випадків демонструвала страх перед Жакерією і виступала проти селянства. В окремих випадках, під тиском низів, міська верхівка відкривала ворота жакам, але за першої можливості поривала з ними.

У Жакерії брали участь й окремі дрібні рицарі, які воліли звести рахунки з феодалною знаттю, проте їх було небагато. У подальшому, щоб уникнути репресій за участь у русі, ці рицарі зазвичай виправдовувались тим, що нібито селяни силоміць змусили їх взяти участь у повстанні. Іноді до жаків також приєднувались сільські священики, які жили бідно й самі були вихідцями з найнижчих верств населення.

Початок повстання пов'язаний з округом Бовезі. 28 травня 1358 р. селяни містечка Сен-Льо-д'Ессеран та сусідніх сіл, зібравшись у кількості до 100 чол., напали на бриганду, яка грабувала населення [21, с. 8]. Обурені поведінкою «захисників», селяни організували самооборону і вбили чотирьох рицарів та п'ятьох зброєносців. Далі жакі розорили та спалили маєток місцевого рицаря, але на цьому не заспокоїлися і почали озброюватись – хто як міг. Наступним кроком повсталих стало звернення по допомогу до сусідніх сіл. Через два дні після розгрому бриганди – жаків було вже близько 6 тис. [21, с. 8].

Хроніст Фруассар яскраво описує початок руху: «Деякі люди зібралися без вождя в Бовезі, і спочатку їх було не більше 100 чоловік. Вони

казали, що дворянство королівства Франції – рицарі і зброєносці – зганьбило і зрадило королівство і що було би великим благом їх всіх знищити. І тому, хто так казав, кожен кричав: «Істинну правду він сказав; ганьба тому, хто буде перешкоджати винищенню дворян, всіх до останнього» [4, с. 381]. Почавшись у Бовезі, повстання швидко поширилось на прилеглі території, охопивши протягом кількох днів долину річок Уази і Терени, провінцію Пікардія, міста Суассон і Лан, ряд інших міст Північної Франції. Відкритому повстанню на місцях передували стихійні збіговиська озброєних і незброєних людей. Досить швидко у них з'являлись керманічі – т.зв. капітани, які брали на себе керівництво новоствореним загonom озброєних селян [29, с. 47].

Фруассар звертає увагу на примітивне озброєння жаків – у них не було жодної зброї, «крім палиць із залізними наконечниками та ножів» [4, с. 381]. Повстали руйнували і спалювали феодальні замки і садиби, вбивали дворян, захоплювали їх майно, знищували документи сеньйоріальних архівів. Багато феодалів з родинами втекло у Комп'єн, Мо, Ам'єн та Париж або сховалися за мурами великих королівських фортець. Рух жаків набирає обертів: за два тижні між Парижем і Суассоном, Суассоном і містом Ан (поблизу Вермандуа) було зруйновано понад 100 замків. У ці дні селян підтримували міста Бове, Мо, Санліс, ряд інших; у жаків прибічники були і в самому Парижі. Етьєн Марсель у боротьбі з дофіном також розраховував використати їх рух.

Пік повстання припав на район міст Бове, Клермон, Комп'єн і Санліс, розташованих у басейні середньої течії Уази. Тут виник найчисельніший загін селян і сформувалась відносно злагоджена організація повсталих [33, с. 50]. Очолив жаків з Бовезі Гільом Каль (1309-1358) з села Мелло, що в окрузі Бовезі. Він став «генеральним капітаном» жаків, котрому підпорядковувались інші капітани – керівники повсталих общин. Гільом Каль створив канцелярію і свої накази скріплював особистою печаткою. В нього були ординарці та десятники для передачі розпоряджень капітанам. Каль вимагав від жаків триматися разом, а не окремо, щоб селяни могли відбивати атаки добре озброєних рицарів [20, с. 8].

На прапорах жаків були вишиті три лілії – емблема династії Валуа, і герб королівства. Повстали підкреслювали цим, що вони борються не проти короля, котрому залишаються відданими, а проти сеньйорів. Бойовим гаслом жаків, як і королівських військ, слугувало «Монжуа! Сен-Дені!» – «Ура! Святий Діонісій!». Як відомо, Діонісій був патроном французьких королів, паризьке абатство Сен-Дені, у свою чергу, слугувало офіційною королівською усипальницею [40, с. 24]. Отже, рух характеризувався вірою у справедливого короля. З другого боку, навіть у межах центрального району повстання складно говорити про наявність єдиної та чіткої організації жаків, про підзвітність місцевих загонів і груп керівництву й наказам, які надходили від керманічів. Реконструкція тих подій дозволяє стверджувати, що рух складався з ряду окремих, великих і

малих, переважно розрізнених місцевих виступів, які було неможливо об'єднати під єдиним командуванням, оскільки для цього бракувало часу, можливостей, досвіду і головне – бажання [29, с. 51].

Після невдалої спроби захопити Комп'єн – резиденцію дофіна Каля за допомогою Етьєна Марселя, який надіслав жакам для підсилення загін з 300 парижан на чолі із Жаном Вайяном, повів наступ на фортецю Ерменонвіль. Жаки без особливих зусиль захопили її, як і декілька сусідніх замків. Спільні дії жаків з парижанами невдовзі припинилися. Парижани за розпорядженням Етьєна Марселя залишили Каля й почали здійснювати самостійні операції проти дофіна. Марсель пояснював свій наказ низькою ефективністю терористичних дій жаків. Проте насправді Етьєн Марсель у розпал Жакерії вів сепаратні переговори з Карлом Наваррським, якого він запрошував у Париж, плануючи звести на французький престол. Сам Карл Наваррський був запеклим противником жаків.

Попри допомогу і підтримку окремих міст (Бове, Санліс та ін.), більшість із них трималася осторонь повстання жаків. Міська верхівка намагалась відмежуватися від них, хоча попервах і обіцяла повсталим підтримку. Так, наприклад, було в Ам'єні, де міщани спочатку приєдналися до руху, а потім, під тиском заможного нобілітету, місто рішуче відмовилося мати справу з жаками [40, с. 25]. Подальший розвиток подій продемонстрував, що відсутність достатнього зв'язку між жаками та містами виявилась катастрофічною для Жакерії.

В плани Етьєна Марселя входило також захоплення міста Мо, розташованого на річці Марні неподалік Парижа [33, с. 235]. Це місто відіграло ключову роль у постачанні столиці хлібом та іншими харчовими продуктами. Саме сюди, у фортецю поблизу міста, дофін Карл відрядив невеликий загін рицарів з метою перервати зв'язок між Мо та Парижем. Сюди ж була відправлена й сім'я дофіна. Об'єднані загони парижан, за підтримки місцевих мешканців, 9 червня розпочали штурм фортеці. Однак через контрнаступ південнофранцузьких рицарів і зброєносців на чолі з графом де Фуа і сіром де Буш, які прибули до міста, повстанці зазнали поразки [40, с. 31].

Карл Наваррський особисто очолив каральну експедицію дворян проти жаків. Він зібрав близько 1000 рицарів і зброєносців, у тому числі – й англійських. 8 червня загін Карла Наваррського підійшов до міста Клермон, де розташовувались загони Гільома Каля. Керівник повстанців планував переправити своє військо ближче до Парижа, щоб зустрітися з Етьєном Марселем. Проте місцеві селяни відмовилися від такого кроку. Військо жаків налічувало понад 6 тис. осіб. 10 червня Карл хитрістю заманив Гільома Каля у свій табір і підступно захопив його у полон; почалось придушення Жакерії. У результаті було вбито понад 800 повсталих; Гільома Каля після важких тортур стратили [20, с. 9-10]. За свідченнями хроністів, дворяни знищили протягом червня 1358 р. до 20 тис. селян. 1 серпня того ж року Етьєн Марсель загинув у одній із сутичок на

вулицях Парижа. Наприкінці літа у столицю повернувся дофін, який повністю відновив свою владу [40, с. 31-32].

Аналізуючи загальний комплекс причин, котрий прирік рух жаків на знищення, варто констатувати наступне. Жакерія зазнала поразки в силу низки об'єктивних (зовнішніх) і суб'єктивних (внутрішніх) обставин: вона була стихійним, непередбаченим повстанням; у селян не було єдиного координаційного керівного органу і заздалегідь розробленої конкретної програми, крім загальної вимоги винищити «усіх дворян до єдиного»; роз'єднаність сил, відсутність дисципліни і зв'язку між окремими вогнищами повстання; погане озброєння й природна дезорганізація селян. Усе це значно полегшило перемогу феодалів. Крім того, необхідно врахувати й те, що Жакерія, хоч і охоплювала ряд великих областей Франції, все ж не зачепила всю країну.

Жаки, як уже підкреслювалось, не розробили детальної та чітко сформульованої програми; але це не означає, що повстання проходило без мети і певної неписаної програми [33, с. 82]. Хроніки перш за все відзначають прагнення селян знищити ненависних дворян. Повсталі «вбивали всіх знатних чоловіків і жінок, яких зустрічали», – повідомляють «Великі французькі хроніки» [1, с. 387].

Разом з тим, детальне вивчення джерел змушує дещо пом'якшити цю «історичну констатацію». В т.зв. грамотах помилювання містяться інші оцінки згадуваних подій. Грамоти переважно вказують на вбивство селянами лише найненависніших дворян, які не бажали йти назустріч їх вимогам або чинили спротив [3]. У джерелах згадуються також випадки, коли окремі керівники пом'якшували поведінку селян, нейтралізуючи крайні форми прояву ненависті жаків. Гільом Каль, розповідає «Хроніка перших чотирьох Валуа», попереджав, наприклад, селян «неодноразово, що надто багато вони собі дозволяють» [6, с. 289].

Селяни активно руйнували феодальні замки; це супроводжувалось знищенням господарства сеньйора. Жан де Венетт, зокрема, підкреслює, що повсталі прагнули знищити «знатних людей з їх маєтками» [5, с. 285]. Середньовічний замок, у свою чергу, був не лише резиденцією феодала, але й укріпленим пунктом, який дозволяв утримувати підвладних селян у покорі [33, с. 83]. Джерела розповідають і про практику знищення повсталими фортець та будинків знаті. Отже, селяни «руйнували і спалювали, – фіксують «Великі французькі хроніки», – всі будинки дворян, які їм траплялися [на шляху], чи то фортецю, чи інші будівлі» [1, с. 387].

Боротьба селян, при всій невизначеності розуміння кінцевої мети цієї боротьби, стала відображенням їх стихійного індивідуального прагнення позбутися сеньйоріальної залежності, вільно володіти землею, вільно розвивати своє дрібне господарство [33, с. 85]. Однак не варто забувати, що досягнення кінцевої мети у XIV ст. було неможливим ще й у зв'язку із відсутністю політичної свідомості. Виступаючи проти феодалів, жаки залишалися прибічниками наївного монархізму [33, с. 86]. Якщо цілі та най-

ближчі перспективи повстання значною мірою відрізнялися політичною незрілістю, світоглядними протиріччями і соціальною неповнотою, то посилення цьому варто шукати в особливостях історичних умов того часу.

Визначаючи наслідки Жакерії, сучасні дослідники вказують на швидке і повне зникнення у Франції серважу. Жакерія сприяла «швидшому звільненню селян від особистої феодалної залежності» [42, с. 107]. До кінця XIV ст. майже дві третини сервів були звільнені сеньйорами від кріпосної залежності.

Повстання жаків сприяло також виникненню руху тюшенів у Нормандії в 1359 р. Рух у 1383-1384 рр. набув значного розмаху і поширився на Овернь, Лангедок та інші південні області Франції. Російський медієвіст М. Себенцова навіть називає цей рух своєрідною «другою Жакерією» [39, с. 58]. Багаті та знатні жителі Бове, побоюючись нового повстання селян, тримали залози в поселенні Жерберуа та інших населених пунктах протягом цілих десяти років після придушення Жакерії.

Незважаючи на незрілість та внутрішні протиріччя руху, Жакерія відіграла значну роль у подальшому соціально-економічному житті середньовічної Франції, в першу чергу сприяючи поступовому звільненню селян від феодалної залежності. Значний внесок рух жаків зробив у розвиток Столітньої війни, поклавши початок зміні її характеру, перетворенню рицарсько-династійної війни у народно-визвольну. Приклад Жакерії демонструє, що селянська самооборона від зовнішніх ворогів – англійців і загонів солдатів-найманців у більшості випадків трансформувалась у боротьбу проти французьких сеньйорів. Таким чином, Жакерія залишила помітний слід у суспільно-політичній історії Франції доби Середньовіччя і значною мірою заклала передумови для об'єднання майбутньої французької нації, появи нових антифеодалних рухів і реформаційних процесів у королівстві.

Джерела та література: 1. Из «Больших французских хроник» // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. Сказкина С. Д.: В 3-х Т. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1963 – Т. 2. – С. 387-389; *2.* Из письма Этьена Марселя к городам Фландрии от 11 июля 1358 г. // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. Сказкина С. Д.: В 3-х Т. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1963 – Т.2. – С. 391-394; *3.* Из разрешительных грамот, выданных королевским правительством участникам Жакерии // Французская деревня XII-XIV вв. и Жакерия. Документы / Под ред. Н.П. Грацианского. – М.-Л.: Изд-во МГУ, 1935. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/France/XIV/Zhakerija/text7.htm>; *4.* Из Фруассара // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. Сказкина С. Д.: В 3-х Т. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1963 – Т.2. – С. 381-384; *5.* «Хроника Жана де Венетт» // История средних веков (V-XV века). Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шевеленко. – М.: Просвещение, 1969. – С. 284-285; *6.* «Хроника первых четырех Валуа» // История средних веков (V-XV века). Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шевеленко. – М.: Просвещение, 1969. – С. 289-291; *7.* Из «Хронографа французских королей» // Хрестоматия по истории средних веков /

Под ред. Сказкина С. Д.: В 3-х Т. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1963 – Т.2. – С. 389-391; **8.** «Нормандская хроника» // История средних веков (V-XV века). Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шевеленко. – М.: Просвещение, 1969. – С. 282-283; **9.** Ордонанс короля Людовика X от 3 июля 1315 г. об освобождении крепостных // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина: В 3-х т. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1963. – Т.2 – С. 364-365; **10.** Письмо кустоса ордена францисканцев // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина: В 3-х т. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1963. – Т. 2. – С. 377-379; **11.** Серваж в XIV в. в районе Бордо (1344 г.) // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина: В 3-х т. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1963. – Т. 2. – С. 366; **12.** Ададуров В. История Франции. Корольская держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). – Л.: Вид-во УКУ, 2002. – 412 с.; **13.** Басов И. И. Один эпизод из истории Жакерии (9 июня 1358 г.). – Режим доступу: <http://xlegio.ru/ancient-armies/medieval-warfare/certain-episode-from-history-of-jacquerie/>; **14.** Басовская Н. И. Столетняя война: леопард против лилии. – М.: Астрель; АСТ, 2007. – 446 с. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/240511/>; **15.** Бессмертный Ю. Л. Некоторые проблемы истории дворянства в Северной Франции конца XII – начала XIV в. // Французский ежегодник, 1961. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – С. 5-27; **16.** Бессмертный Ю. Л. Французское крестьянство в X-XIII вв. // История крестьянства в Европе: В 3-х т. – М.: Наука, 1986. – Т.2. – С. 94-115; **17.** Бессмертный Ю. Л. Предпосылки и характер крестьянских движений во Франции XIV в. // Французский ежегодник, 1974. – М.: Наука, 1976. – С. 205-225; **18.** Бессмертный Ю. Л. Демографические и социальные процессы во французской деревне XIV в. // Французский ежегодник, 1981. – М.: Наука, 1983. – С. 127-146; **19.** Блок М. Характерные черты французской аграрной истории / Пер. с фр. И. И. Фроловой. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1957. – 353 с.; **20.** Болье М.-А. де. Средневековая Франция. – М.: Вече, 2009. – 384 с. – Режим доступу: <http://elbooka.com/raznaja-literatura/kniga-drugaja/19421-mari-ann-polo-de-bole-srednevekovaya-franciva.html>; **21.** Галямичев А. Н. Жакерия как эпизод военной истории средневековья (К 650-летию восстания французских крестьян) // Военно-исторические исследования в Поволжье: Сб. науч. трудов. – Саратов: Научная книга, 2008. – Вып. 8. – С. 7-11. – Режим доступу: <http://www.sgu.ru/node/41089>; **22.** Гутнова Е. В. Классовая борьба средневекового крестьянства (XI-XV вв.) в освещении современной французской, английской и американской медиэвистики // Средние века, 1977. – Вып. 41. – С. 203-229; **23.** Гутнова Е. В. Классовая борьба и общественное сознание крестьянства в средневековой Западной Европе (XI-XV вв.). – М.: Наука, 1984. – 352 с.; **24.** Дюби Ж. История Франции. Средние века. – М.: Международные отношения, 2000. – 416 с. – Режим доступу: <http://obuk.ru/book/98313-zhorzh-dvubi-istoriya-francii-srednie-veka.html>; **25.** Каплан А. Б. Некоторые черты феодальной ренты по хартиям графства Форэ XIII – XIV вв. // Очерки социально-экономической и политической истории Англии и Франции XIII-XVII вв. / Под ред. В. Ф. Семенова. – М.: Изд-во МГПИ, 1960. – С. 131-152; **26.** Карпантье К., Лебрэн Ф. История Франции. – СПб.: Евразия, 2008. – 607 с. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/226912/>; **27.** Кенигсбергер Г. Г. Средневековая Европа 400-1500 годы / Пер. с англ. Д. Э. Харитоновича – М.: Весь мир, 2001. – 384 с. **28.** Керов В. Л. Народные восстания и еретические движения во Франции в конце XIII – начале XIV века. – М.: Изд-во УДН, 1986. – 138 с.; **29.** Керов В. Л. Народные движения во Фландрии в начале XIV века. – М.: Изд-во

УДН, 1979. – 79 с.; **30.** Комбо И. История Парижа. – М.: Весь мир, 2002. – 176 с. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/222692/>; **31.** Конокотин А. В. Расслоение крестьянства и обострение классовой борьбы во французской деревне XIII века // Ученые записки МГПИ. – М.: Учпедгиз, 1954. – Т. 68. – Вып. 4. – С. 91-138; **32.** Конокотин А. В. Очерки по аграрной истории Северной Франции в IX-XIV веках // Ученые записки Ивановского гос. пед. ин-та. – Иваново, 1958. – Т. 16. – С. 94-140; **33.** Конокотин А. В. Жакерия 1358 года во Франции // Ученые записки Ивановского гос. пед. ин-та. – Иваново, 1964. – Т. 35. – С. 3-98; **34.** Конокотин А. В. Цензива в деревне Северной Франции в период развитого феодализма (XII-XIV вв.) // Средние века, 1975. – Вып. 39. – С. 105-128; **35.** Литтлвуд Й. История Франции от древнейших времен до наших дней. – М.: АСТ; Астрель, 2008. – 224 с. – Режим доступу: <http://arhivknig.com/gumanitarnye-nauki/153491-ijen-littlvud-istorija-francii-ot-drevnejshikh.html>; **36.** Мадоль Ж. Альбигойская драма и судьбы Франции. – СПб.: Евразия, 2000. – 332 с. – Режим доступу: http://www.fictionbook.ru/author/iak_madol/...drama_i.../download.a6.pdf; **37.** Очерки истории Франции с древнейших времен до окончания Первой мировой войны / Под ред. А. Д. Люблинской и др. – Л.: УЧПЕДГИЗ, 1957. – 373 с.; **38.** Пумпянский С. М. Восстание Этьена Марселя по данным Нормандской хроники XIV в. [XVIII в.] // Ученые записки Саратовского гос. ун-та. – Саратов, 1947. – Т. 17. – С. 233-246; **39.** Себецкова М. М. Из жизни Парижа времен Столетней войны. – М.: УЧПЕДГИЗ, 1962. – 81 с.; **40.** Семенов В. Ф. Жакерия. – Л.: УЧПЕДГИЗ, 1958. – 36 с.; **41.** Сидорова Н. А. Антифеодалные движения в городах Франции во второй половине XIV – начале XV века. – М.: Изд-во МГУ, 1960. – 61 с.; **42.** Сказкин С. Д. Очерки по истории западноевропейского крестьянства в средние века. – М.: Изд-во МГУ, 1968. – 379 с.; **43.** Фавтье Р. Капетинги и Франция. – СПб.: Евразия, 2001. – 320 с. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/61054/>; **44.** Фавье Ж. Столетняя война / Пер. с франц. М. Ю. Некрасова. – СПб.: Евразия, 2009. – 656 с. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/484087/>; **45.** Фаулер К. Эпоха Плантагенетов и Валуа. Борьба за власть (1328-1498). – СПб.: Евразия, 2002. – 352 с. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/251673/>; **46.** Хачатурян Н. А. Французское крестьянство в системе сословной монархии // Классы и сословия средневекового общества. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – С. 103-111.

УДК 94(369.1)«04/05»

Ярослав ЯНОВСЬКИЙ

ПОШИРЕННЯ ГУНСЬКОЇ НОМАДИ НА ТЕРЕНІ ЄВРОПИ У IV-V ст. (I)

У статті автор розглядає низку питань і проблем, пов'язаних з появою та поширенням гунської номади на терені Європи в епоху Великого переселення народів. Дослідницьку увагу автор акцентує на локалізації ареалу тимчасового розселення гунських племен у IV-V ст., аналізуючи і характеризуючи наукові погляди, думки, ідеї та концепції провідних фахівців з означеної теми, а також висвітлює роль гунської етноцивілізаційної складової в європейському пізнюантиничному соціумі.